

Social media dla edukacji dzieci w opinii studentów

WIOLETTA SOŁTYSIAK*

Katedra Badań nad Edukacją, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. J. Długosza,
Częstochowa, Polska

Artykuł jest próbą odpowiedzi na następujące pytanie badawcze: Jaką rolę dla social mediów w edukacji dzieci w warunkach szkolnych dostrzegają studenci? W tym celu dokonano przeglądu literatury i badań w zakresie wykorzystania i roli social mediów w edukacji dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Odpowiedzi na pytanie badawcze poszukiwano w wypowiedziach studentów zamieszczonych na forum dyskusyjnym. Następnie dokonano jakościowej analizy treści, zgodnie z metodą hermeneutyczną. Badaną grupę stanowili studenci kierunku nauczycielskiego edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna, spośród których 43% wzięło udział w badaniu i zamieściło swoje wypowiedzi na forum. Opinie studentów potwierdzają przypuszczenie, że tylko mądre i świadome włączanie do scenariuszy zajęć instrumentów z obszaru social mediów może przyczynić się do osiągnięcia celów edukacyjnych. Studenci dostrzegają rolę wspomagającą dla instrumentów cyfrowych w tradycyjnym procesie kształcenia. Ponadto zauważają ważne miejsce nauczyciela w procesie adaptacji innowacji cyfrowych. Wysokie zaangażowanie, wrażliwość i empatia nauczycieli może przynieść wysokie efekty uczenia się z wykorzystaniem social mediów.

SŁOWA KLUCZOWE: edukacja, instrumenty cyfrowe, pedagogika, social media.

Social media for children's education according to students

This paper attempts to find an answer to the following research question: What role do students perceive for social media in the education of children attending school? For this purpose, a literature review and research were conducted on social media use and its role in the early education of children. Students' statements published in an online discussion group were used to answer the research question, which was then the subject of hermeneutical analysis. The study group consisted of students majoring in preschool and early school education, 43% of whom took the survey and posted their statements in the forum. The students' opinions confirm the assumption that only the wise and conscious implementation of social media instruments in class scenarios can contribute to the achievement of educational objectives. The students perceive digital instruments playing rather a supportive role in the traditional process of education. Furthermore, they note the important role of the teacher in adapting digital innovations. The high involvement, sensitivity and empathy of teachers can bring satisfactory learning outcomes with the use of social media.

KEYWORDS: digital instruments, education, pedagogy, social media.

*E-mail: wsoltysiak@ujd.edu.pl

ORCID: 0000-0002-4680-398X

Wprowadzenie

Według Moniki Adamskiej-Staroń „świat, w którym żyjemy stanowi mozaikę wielu jakości, między innymi wartości, sposobów myślenia, działania, wielu propozycji edukowania (wychowania i kształcenia), sposobów bycia w świecie” (2018a, s. 332). Jedną z takich propozycji edukowania dzieci jest włączanie social mediów do procesu kształcenia. Marc Prensky (2001) zauważył, że obecne pokolenie uczniów spędza znaczną część swojego czasu na śledzeniu życia wirtualnego, poprzez czynny udział w grach, słuchaniu muzyki, oglądaniu filmów i wydarzeń transmitowanych przez sieć, komunikowaniu się z wykorzystaniem portali społecznościowych i komunikatorów internetowych. Agnieszka Ogonowska (2013) podkreśla, że pisząc współcześnie o edukacji, należy pamiętać o wciąż nowych społecznych oczekiwaniach, o tym, z jakiego pokolenia młodzieź i dzieci kształcimy. Poszczególnym mediom przypisuje się generacje ludzi, którzy z racji funkcjonowania w określonej czasowo rzeczywistości reprezentują „tożsamość, styl życia, strategie komunikacyjne, zachowania społeczne, wzorce uczenia się, a także poszukiwania informacji i tworzenia nowych treści kulturowych” (Ogonowska, 2013, s. 208). Dzisiejsze pokolenie młodzieży i dzieci nazywane jest pokoleniem generacji C¹. Wspólną cechą tej społeczności jest dorastanie w świecie szybko rozwijającej się technologii i łatwego dostępu do informacji.

Interesujące wydaje się poznanie opinii studentów, przyszłych nauczycieli, na temat włączania mediów do procesu uczenia się dzieci. Rodzi się pytanie: Czy studenci dostrzegają miejsce dla social mediów w procesie nauczania-uczenia się dzieci? Według badań Fundacji Dzieci Niczyje (2015) 64% dzieci w wieku od 6 miesięcy do 6,5 lat korzysta z urządzeń mobilnych lub tabletów, a co czwarte dziecko robi to codziennie. Ponadto wyniki badań pokazują duże zaznajomienie uczniów z technologią. Janusz Morbitzer pisze, że

jest to pokolenie największych szans – głównie w zakresie łatwego i szybkiego dostępu do informacji – szans, jakich nie miały poprzednie pokolenia, żyjące w warunkach deficytu informacji. Istotnym więc problemem jest, czy pokolenie dzieci sieci potrafi i zechce z tych szans skorzystać, a edukacyjnym wyzwaniem pozostaje przygotowanie go do racjonalnej i odpowiedzialnej realizacji tego celu (2014, s. 127).

Podjęty temat jest ważny z wielu powodów. Według Joanny Juszczyk-Rygałło (2020) dzieci żyjące w świecie nowych mediów, znajdują się pod ich silnym oddziaływaniem. To z kolei powoduje podatność na manipulację medialną, utrudnia proces rozwoju poczucia samoświadomości, które jest konieczne do rozwijania podmiotowości. David Buckingham i in. (2015) zauważają, że stosunkowo niewiele wiemy na temat tego, jak dzieci rozumieją lub wykorzystują różne formy treści internetowych. Rolą nauczyciela jest pokazanie dzieciom, jak korzystać z mediów społecznościowych w sposób odpowiedzialny, jak selekcjonować informacje, jak komunikować informacje, jak zachowywać się właściwie w przestrzeni wirtualnej.

Artykuł przedstawia edukacyjne możliwości włączania instrumentów social mediów do programów kształcenia w klasach I-III, w oparciu o wiedzę studentów, przyszłych nauczycieli. Chodzi o to, aby dotrzeć do konstytuujących analizę elementów włączających z grupy

¹ Pokolenie generacji C, od angielskich słów: *Connected, Communicating, Content-centric, Computerized, Celebrityized, Community-oriented, always Clicking* (podłączone, komunikujące się, skomputeryzowane, mające silną potrzebę zaistnienia publicznego, samodzielnie wybierające i tworzące interesujące ich treści, zainteresowane internetowymi społecznościami, ciągle klikające). Źródło: Friedrich, Peterson i Koster, 2014, za: Morbitzer, 2014.

social mediów dla poprawy kształcenia dzieci. Wypowiedzi studentów dały ogląd wiedzy, jaką posiadają przyszli nauczyciele klas początkowych na temat social mediów i jej wykorzystania w przyszłej pracy dydaktycznej. Prezentowane były w formie dyskusji na zamkniętym forum internetowym, dla kierunku nauczycielskiego. Dla tak zarysowanej problematyki głównym celem rozważań uczyniono poznanie, opis i interpretację wypowiedzi studentów na temat social mediów dla procesu nauczania-uczenia się dzieci. Celem rozważań uczyniono poszukiwanie odpowiedzi na następujące pytanie badawcze: Jaką rolę dla social mediów w edukacji dzieci w warunkach szkolnych dostrzegają studenci?

Dla pytania badawczego skonstruowano dwa pytania szczegółowe:

1. Jakie instrumenty z rodziny social mediów zaproponowali studenci dla edukacji dzieci w klasach I-III?
2. Jakie wartości edukacyjne dla dzieci niesie wprowadzenie instrumentów z rodziny social mediów?

Artykuł składa się z trzech części. Pierwsza z nich stanowi wprowadzenie do tematu social mediów dla edukacji. Są to ujęcia tematyki w perspektywie autorów. Druga część przedstawia rozwinięcie tematu, a w nim wyjaśnienie zagadnień social mediów i edukacji oraz analizę jakościową wypowiedzi studentów. Natomiast trzecia część jest podsumowaniem rozważań i zaproszeniem do kontynuowania badań nad możliwościami, jakie daje edukacja dzieci w wieku szkolnym z wykorzystaniem social mediów.

1. Social media i edukacja

Sir Ken Robinson wybitny pedagog, który badał zdolności dzieci poprzez pobudzenie do kreatywności i oryginalności, zauważał, że jeśli w dziecku obudzi się ciekawość, będzie się uczyć bez niczyjej pomocy. Ciekawość napędza sukces. Social media mogą być takimi narzędziami dla nauczycieli świadomych potencjału edukacyjnego mediów cyfrowych. Social media wykorzystywane są do różnych celów: najczęściej do komunikacji, do internetowego podążania za informacją, do rozrywki. Często nieświadomie pełnią rolę „pożeracza czasu”. Dlatego właściwym wydaje się zagospodarowanie tej przestrzeni dla procesu nauczania-uczenia się. Przypuszcza się, że proces adaptacji social mediów dla edukacji będzie trudnym zadaniem. Według wyników badań Polskiego Towarzystwa Edukacji Medialnej (PTEM) tylko 45% nauczycieli jest przygotowanych do realizacji scenariuszy zajęć w formie e-learningu. Poza tym, jak przyznali ankietowani, jest to przygotowanie w stopniu małym i umiarkowanym (PTEM, 2020).

Sytuacja pandemii wirusa COVID-19 spowodowała, że w każdej szkole pojawiły się pytania o dalszy kształt edukacji. Pandemia wymusiła adaptację cyfrowego kształcenia. Włączanie instrumentów technologii internetowej do edukacji dzieci prowokuje kolejne pytania o efekty tegoż kształcenia.

Social media to serwisy, po które dzieci i młodzież często sięgają. Wykorzystują one technologie internetowe do społecznych interakcji, w których odbywa się kreowanie, modyfikowanie i wymiana treści. Sukces ich popularności opiera się na ogólnodostępności, prostocie w obsłudze, szeroko pojętej komunikacji i współuczestnictwie, na aktywizacji relacji międzyludzkich.

Do najpopularniejszych instrumentów z obszaru social mediów można zaliczyć: serwisy społecznościowe, serwisy wideo, komunikatory, blogi, fora, wiki, podcasty, wirtualne światy. Według raportu Moniki Kuchty-Nykiel (2020) aktywnymi użytkownikami mediów społecznościowych w Polsce jest ponad połowa naszego społeczeństwa (19 milionów osób). Serwis

wideo YouTube jest najczęściej wyświetlanym w Polsce, następnie Facebook, Instagram i Messenger. Na świecie podział ten wygląda nieco inaczej. Tutaj najpopularniejszymi są następujące serwisy: Facebook, YouTube, WhatsApp, Messenger, Wechat, Instagram, TikTok, QQ.

Małgorzata Dankowska-Kosman i Iwona Staszkiwicz-Grabarczyk (2018) zauważają, że rosnące zainteresowanie mediami społecznościowymi wśród młodzieży i dorosłych sprawia, iż coraz chętniej korzysta z nich najmłodsze pokolenie, wykorzystując do tego celu konta bliskich i rodziny. Dzieci najczęściej szukają w sieci akceptacji, bycia w centrum uwagi, pewności siebie, nawiązania więzi społecznych (Andrzejewska, 2014). Dla dzieci świat wirtualny jest przedłużeniem świata rzeczywistego, oba te światy przenikają się.

Według Bogusława Śliwerskiego (2013) edukację najlepiej charakteryzuje termin „kształcenie”, polegające na dialogu, w którym występuje interakcja pomiędzy jego uczestnikami: uczeń-nauczyciel, nauczyciel-uczeń. Pojęcie to zanurzone jest w dorobku kulturowym społeczeństwa i odnosi się do wszystkich czynności dla formowania umysłowego i moralnego dziecka.

Odpowiedź na pytanie: dlaczego włączamy instrumenty social mediów do procesu kształcenia dzieci, wydaje się być jednoznaczna. Jest to środowisko, w którym dzieci się dobrze odnajdują, to jest ich świat, są świadomymi użytkownikami Internetu, wiedzą, w jakim celu są w tej przestrzeni. Większość z nich jest świadoma zagrożeń dotyczących użytkowania urządzeń cyfrowych i Internetu (Dankowska-Kosman i Staszkiwicz-Grabarczyk, 2018, s. 106).

2. Jakościowa analiza tekstów i metoda hermeneutyczna według Hansa-Georga Gadamera

Do realizacji założonych w badaniach celów przeanalizowano wypowiedzi studentów zamieszczone od marca do czerwca 2020 r. na zamkniętym forum internetowym. Dobór próby był celowy, bowiem opinie napisali studenci, którzy w ramach odbywania studiów na kierunku edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna realizowali program kształcenia z przedmiotu metodyka zajęć komputerowych w przedszkolu i klasach I–III, w roku akademickim 2019/2020. Studenci swoje opinie wyrażali dobrowolnie. Program kształcenia z metodyki zajęć komputerowych w przedszkolu i klasach I–III realizowało 148 studentów, 63 z nich (co stanowi około 43% ogółu grupy) umieściło swoją wypowiedź na forum dyskusyjnym na platformie enauka.ujd.edu.pl, za pośrednictwem której realizowane były scenariusze zajęć z ww. przedmiotu, w formie e-learningu. Pozostali studenci (57%) nie mieli zdania w omawianej kwestii.

Duża ilość danych spowodowała, że podjęto się ich redukcji. Zasada, którą kierowano się przy doborze tekstów do interpretacji, to nasycenie informacjami istotnymi dla realizacji celu badań. Zabieg redukcji oraz porządkowania materiału badawczego w badaniach jakościowych uznawany jest za selekcję oraz interpretację (Adamska-Staroń, 2018b, za: Kawecki, 1996).

Studenci w swoich wypowiedziach przedstawili propozycje wykorzystania instrumentów z rodziny social mediów, dla ich adaptacji w procesie nauczania i uczenia się dzieci. W oparciu o jakościową analizę tekstów dokonano analizy wypowiedzi studentów na forum.

Lektura tekstów stanowiących wypowiedzi studentów pokazała różnorodność propozycji i podejść do tematu, co wpłynęło na ich atrakcyjność interpretacyjną. Metodą badawczą

analiz i interpretacji uczyniono metodę hermeneutyczną, w tym celu odwoływano się do filozofii Hansa-Georga Gadamera i koła hermeneutycznego.

Doświadczenie hermeneutyczne dotyczy przede wszystkim tradycji dostępnej za pośrednictwem tekstów z przeszłości (bliższej lub dalszej) zawsze podlegających interpretacji, co tę ostatnią pozwala z powyższym doświadczeniem utożsamiać. Na zasadzie koła hermeneutycznego interpretacja tekstu rozpoczyna się od wyjściowej koncepcji jego znaczenia, która jest zmieniana i nadbudowywana. Dokładnie tak, jak w toku lektury i zgodnie z dynamiką zarysowującego się sensu, jego wstępne hipotetyczne wykładnie korygujemy w konfrontacji z następnie ujawnionymi możliwościami, by wreszcie osiągnąć zadowalającą wizję całościową. Znaczenie tekstu nie jest jednak ostateczne, nie wyczerpuje możliwości interpretacyjnych, a tylko powstają opinie, osądy, może wartościowanie z właśnie rozegranego spotkania z tekstem (Handke, 1995).

Pojęcie hermeneutyki wywodzi się z greckiego słowa *hermeneia*, które oznacza wyjaśniać, odkrywać, czynić zrozumiałym. To Arystoteles podkreślał rolę wyjaśniającą hermeneutyki, rozważał używanie języka jako narzędzia interpretacji rzeczywistości (Sochoń, 1995). Monika Adamska-Staroń (2018b) pisze, że w hermeneutyce tekst jest rozumiany szerzej, nie tylko jako zapis, ale także jako rzeczywistość społeczna, wydarzenie, np. edukacyjne (wychowawcze, kształcące). Francuski filozof Paul Ricoeur napisał: rozumieć, to coś więcej niż powtórzyć zdarzenie mowy.

Posługiwał się w tym celu rozróżnieniem dokonany przez Gottloba Fregego na sens i znaczenie/referencje. Sens jest czymś idealnym, immanentnie zawartym w dyskursie – jest tym, co „mówi” tekst. Referencja ma obiekt odniesienia na to, o czym ten tekst „mówi” – dosięga rzeczywistości pozajęzykowej, do niej się odnosi (Baszczak, bdw).

Krzysztof Rubacha (2008) pisze, że w badaniach jakościowych analizy tekstu przebiegają w modelu kołowym, przeplatają się. Badacz często cofa się w swych czynnościach, w celu ciągłego odnoszenia danych do kontekstu. Zadaniem badacza jest doprowadzenie do sytuacji, by badani przekształcili swoje doświadczenie w tekst. W kolejnym kroku ten tekst został wykorzystany dla zbudowania teorii ugruntowanej dla nowego obrazu rzeczywistości, przy jednoczesnym odkryciu wcześniej nieznanymi wymiarów (Rubacha, 2008). Badacz stara się ustalić cele i hipotezy, problemy badawcze w trakcie analizy treści. Dzięki temu możliwa jest pewna dowolność interpretacyjna, która sprzyja powstaniu trafnych problemów badawczych, nowych odkryć lub innego sposobu widzenia analizowanych przedmiotów badań (Łobocki, 2008). Na potrzeby realizacji badań i analiz tegoż artykułu nie stawiano hipotez, celowi przyświecała ogólna idea, która wyznaczała plan działań dla sformułowania wniosków z badań dla praktyki edukacyjnej.

W artykule dokonano próby interpretacji wypowiedzi studentów za pomocą hermeneutyki, w rozróżnieniu na sens i znaczenie wraz z opisowo-interpretacyjnymi analizami. Sensem ustalonym przez respondenta (studenta) jest zrozumienie tekstu przez interpretatora. Natomiast znaczeniem nazywa sens odniesiony do czegoś innego, odkryte znaczenie tekstu. Znaczenie ulega zmianie wraz ze zmieniającymi się kontekstami tekstu. Jak pisze Adamska-Staroń „poznawany tekst otwiera się na poznającego, obdarowuje go różnymi informacjami, przemyśleniami [...]” (2018b, s. 118). Dla analizy i interpretacji wypowiedzi studentów wykorzystano koło hermeneutyczne, rozpoczynając wędrówkę od poszukiwań sensów, by dalej przejść w głąb znaczeń i przekazów. Na tę drogę postępowania składały się cztery fazy do zrozumienia przekazów studentów:

1. Etap przednaukowy, gdy wychodzimy z własnego punktu widzenia.
2. Świadomość własnego doświadczenia. Nieodzownym warunkiem, aby „rozumieć”,

jest „wiedzieć” (Nowak, 1993), jako niezbędny element rozumienia sensu wypowiedzi studentów.

3. Wyłonienie ważnych elementów wypowiedzi studentów dla realizacji celu badań.
4. Wypracowanie uogólnień w obrębie poszczególnych przypadków, dla analizowanej grupy studentów.

Marian Nowak (1993) zauważa, że przy rozumieniu pojawiają się różne podejścia do sensu analizowanych tekstów wypowiedzi. W konsekwencji pojawia się wartościowanie. W tym przypadku będą to znaczenia poszczególnych propozycji działań z obszaru social mediów dla edukacji dzieci. W ten sposób powstają odmienne znaczenia analizowanego przedmiotu badań, które są różnie oceniane. Tutaj badacz pyta o sens, o cel włączania instrumentów social mediów do edukacji dzieci. Dowartościowanie jest *explicite* (wyraźnie) wyrażone, ponieważ badacz ma świadomość, o co pyta.

W dalszej części artykułu odniesiono się do analizy i interpretacji wypowiedzi studentów na forum dyskusyjnym. Założono, że studenci posiadają wystarczającą wiedzę, aby zaproponować wybrane instrumenty z rodziny social mediów dla praktyki zawodowej kształcenia dzieci. Założenie bazowano na przeświadczeniu o posiadanej wiedzy, z racji przynależności studentów do określonej generacji (pokolenie generacji C). Studenci w swoich wypowiedziach przytaczali przykłady instrumentów social mediów oraz ich możliwe przeznaczenie w przyszłej praktyce nauczycielskiej.

Social media mogą pełnić różne role, najczęściej jest to kształtowanie wizerunku w przestrzeni społecznej, funkcja rozrywkowa, źródło wiedzy pomocne w wypełnianiu obowiązków szkolnych, funkcja komunikacyjna, informacyjna. Kolejność występowania ww. ról ze względu na ważność dla dzieci i młodzieży może być różna. Badacze (Laskowska, 2013; Wrońska i Lange, 2016) za najważniejsze powody bycia w wirtualnej przestrzeni wymieniają akceptację i przynależność do grupy, budowę wizerunku oraz rozrywkę.

W wypowiedziach studentów poszukiwano instrumentów z rodziny social mediów dla zastosowania w edukacji dzieci. Zacytowano fragmenty wypowiedzi studentów², by w kolejnym kroku odnieść się do zastosowań i roli instrumentów social mediów dla edukacji dzieci.

3. Instrumenty z rodziny social mediów dla edukacji dzieci w opinii studentów

Współcześnie social media w znaczący sposób zmieniają sposób wykorzystania Internetu. Pojawienie się narzędzi zwanych Web 2.0, takich jak media społecznościowe, blogi, komunikatory, kanał YouTube, w fundamentalny sposób zmieniło sposób komunikacji, pozwalając użytkownikom na partycypację w sposobie prezentacji treści zamieszczanych w sieci, jak i pozyskiwaniu informacji. Szczególnie ważny okazał się aspekt dwustronnej komunikacji. Odpowiadając na pytanie badawcze, poprzez odniesienie się do pierwszego problemu szczegółowego, które brzmi następująco: Jakie instrumenty z rodziny social mediów zaproponowali studenci dla edukacji dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym? odwołano się do wypowiedzi następujących studentek: Agaty, Anny, Alicji, Elizy, Joanny, Klaudyny, Marceliny, Marii, Marty, Sofii. Były to studentki kierunku edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna II i III roku, I stopnia, realizujące program kształcenia z przedmiotu metodyka zajęć komputerowych w przedszkolu i klasach I–III w roku akademickim 2019/2020.

² Dla zachowania anonimowości imiona studentów zostały zmienione. Teksty źródłowe znajdują się w archiwum autorki artykułu.

Anna napisała:

Nauczyciele powinni chętnie korzystać z mediów społecznościowych, gdyż „media społecznościowe stwarzają nowe możliwości przekazywania wiedzy uczniom dzięki wykorzystaniu ich naturalnego środowiska [...] świadomie wykorzystywane, mogą znacząco wzbogacić proces nauczania poprzez podniesienie atrakcyjności przekazu i różnorodności środków dydaktycznych” (J. Wtórniak 2018. Portale społecznościowe w edukacji współczesnej młodzieży. Edukacja-Technika-Informatyka nr 3/25, s. 182). Nauczyciele mogą np. tworzyć internetowe grupy klasowe na platformach e-learningowych czy serwisach typu Facebook, a następnie przysyłać tam przydatne zasoby edukacyjne (np. w formie linków do filmów edukacyjnych), zadania domowe, które na pewno byłyby ciekawszą formą pracy domowej niż ta tradycyjna – zadawana w ćwiczeniówkach lub prace do wykonania w grupie (nauka współpracy). Mogą również wyświetlać podczas zajęć filmy edukacyjne z serwisu, np. YouTube, które mają zapoznać dzieci z jakimś zagadnieniem w ciekawy i obrazowy sposób lub utrwalić ich wiedzę. Social media mogą służyć także do przeprowadzania różnego rodzaju konkursów online, głosowań klasowych czy grania w tematyczne gry online, w celu sprawdzenia wiedzy uzyskanej podczas zajęć. Warto także zakładać klasowe fora dyskusyjne, które kształtują u uczniów umiejętność wyrażania własnego zdania i opinii, a także umiejętność akceptacji zdania innych.

Według Anny nauczyciele powinni wykorzystywać możliwości mediów społecznościowych, Facebooka, aby tworzyć grupy klasowe i przenosić polecenia zadań domowych do Internetu, ponadto, organizować konkursy i głosowania klasowe. Autorka proponuje włączenie kanału YouTube dla prezentacji filmów, zaangażowanie społeczności klasowej w użytkowanie gier edukacyjnych, przenoszenie pogadanki i dyskusji na płaszczyznę forum internetowego.

Joanna napisała:

Zgadzam się z wypowiedzią koleżanki. Uważam też, że nauczyciele powinni polecać uczniom ciekawe fanpage'e i grupy edukacyjne na Facebooku. Dzieci mogą w przystępny sposób poszerzyć swoją wiedzę, dowiedzieć się czegoś nowego. Oprócz fanpage'ów edukacyjnych warto zwrócić uwagę również na takie, które dają możliwość poszerzania zainteresowań (np. plastycznych, muzycznych), pasji dzieci. Nauczyciel może wyjść z inicjatywą i założyć swoją grupę do komunikowania się ze klasą.

Joanna do grupy instrumentów social mediów dla edukacji proponuje włączenie fanpage'ów.

Z kolei Alicja zauważa, że

Media społecznościowe są bardzo często używane przez nauczycieli do poszerzania wiedzy uczniów. Są bardzo popularne wśród dzieci i młodzieży, dlatego warto je wykorzystać w pracy. Tak jak wyżej koleżanki wspominały, Facebook jest dobrym komunikatorem, na YouTube możemy znaleźć różnorodne filmy edukacyjne, które można wykorzystać na zajęciach z dziećmi. Zajęcia w szkole są obowiązkową formą nauki, natomiast media społecznościowe możemy wykorzystywać do poszerzania wiedzy uczniów poza szkołą. Wszelkiego rodzaju blogi, strony internetowe o treściach edukacyjnych, gry edukacyjne są bardzo przyjemną rozrywką dla ucznia. Poszerzają wiedzę oraz mogą zainteresować uczniów do nowych umiejętności.

Do listy instrumentów cyfrowych autorka powyższej wypowiedzi dołączyła następujące: blogi i strony internetowe o treściach edukacyjnych oraz gry edukacyjne.

Kolejna studentka Klaudyna napisała, że nauczyciele:

powinni być edukatorami medialnymi w swoich obszarach tematycznych. Świat zmierza w kierunku uprogramowania. Być może za parę lat prace domowe będą przebiegały w formie quizów na platformach? Szczególnie po ostatnich doświadczeniach związanych z pandemią jest to coraz bardziej możliwe. Niezbędna jest adaptacja osób uczących do zmieniających się warunków. Z doświadczenia wiemy, że szkoła, do której chodziliśmy kilkanaście lat temu, a szkoła, do której chodzą nasze dzieci znacznie się różni. Ponadto kreatywność w prowadzeniu zajęć, w tym w wykorzystywaniu w nich mediów społecznościowych, jest niewątpliwie atutem we współczesnym rynku pracy. Szeroko pojęte media otwierają zatem nowe możliwości w procesie dydaktycznym. Są one również sporym urozmaicheniem i w niektórych przypadkach ułatwieniem zajęć lekcyjnych. Przykładowo podsumowanie materiału z zajęć można przeprowadzić w formie testu za pomocą aplikacji Kahoot, która pozwala na tworzenie zestawu pytań, kilku odpowiedzi i wybrania czasu na ich zaznaczenie. Osoby na podium można nagradzać plusami lub po prostu aplikacja ta może służyć do przyjemnego i łatwego sprawdzenia, co uczniowie zapamiętali z lekcji, a co należy jeszcze powtórzyć.

Autorka dodała do grupy instrumentów testy kontrolne, które można konstruować bez potrzeby instalacji oprogramowania, wykorzystując do tego celu dostępne, darmowe aplikacje sieciowe.

Według Agaty

Media społecznościowe takie jak Facebook czy Twitter można wykorzystywać dla informowania i aktywizacji uczniów. Na przykład na Twitterze można przekazywać bieżące informacje o szkole i zachęcać uczniów do aktywności, typu pomoc osobom starszym albo promowanie akcji ekologicznych. Facebook może być użyty dla przedstawiania kroniki szkolnej. Na Instagramie można zamieszczać zdjęcia z wycieczek i uroczystości szkolnych. Do tego wszystkiego potrzebny jest pasjonat lub grupa pasjonatów, która by się tym zajęła.

Agata oprócz Facebooka, proponuje włączać do scenariuszy zajęć dla dzieci serwisy Twitter i Instagram.

Reasumując, autorki dostrzegają miejsce dla social mediów w procesie nauczania i uczenia się. Wśród instrumentów cyfrowych, które mogłyby być wykorzystane dla edukacji dzieci wymieniają na pierwszym miejscu serwis społecznościowy Facebook, w dalszej kolejności Twitter i Instagram. Natomiast do dzielenia się filmami wskazano na wykorzystanie kanału YouTube. Studentki proponują adaptację blogów tematycznych, stron internetowych zawierających treści edukacyjne oraz gier do scenariuszy zajęć. Ponadto do scenariuszy zajęć zaadaptowano fora dyskusyjne, komunikatory, których zadaniem powinna być komunikacja i wymiana informacji między uczestnikami kształcenia.

Pierwszy problem szczegółowy dotyczy głównie uzyskania informacji o znajomości narzędzi internetowych do celów edukacyjnych. Natomiast drugi problem szczegółowy odnosi się do wartości edukacyjnych, jakie może przynieść wprowadzenie instrumentów z rodziny social mediów do procesu nauczania-uczenia się dzieci.

4. Studenci o roli social mediów dla edukacji dzieci

Social media, a w szczególności portale społecznościowe, są miejscem tworzenia grup przynależności, mogą posiadać one charakter koleżeński, wspólnych zainteresowań – hobby, edukacyjny. Nauczyciel może wykorzystać tę przestrzeń dla zamieszczania treści merytorycznych, wskazywać, co jest ważne dla realizowanych scenariuszy zajęć, ale także wyjaśniać poboczne tematy, jak na przykład: wydarzenia w kraju, rocznice, wydarzenia kalendarzowe, informacje dotyczące wydarzeń szkolnych, podawać linki prowadzące do wartościowych edukacyjnie wirtualnych przestrzeni. Aktywizować do rozmów, do zamieszczania wpisów, stosować zachęty – dodając „Lubię to”.

Studentka Joanna zauważa, że media społecznościowe to naturalne środowisko bytu współczesnych dzieci i młodzieży, dlatego należy dla jakości scenariuszy zajęć wykorzystywać instrumenty pozwalające na tworzenie grup, które umożliwiają współdzielenie treści, wyzwalanie współpracy koleżeńskiej. Ponadto autorka wypowiedzi proponuje wykorzystanie kanału YouTube jako narzędzia dla prezentacji filmów o charakterze edukacyjnym, które mają pełnić rolę zaciekawienia i utrwalenia nowych informacji. Zauważa się, że społeczeństwo sieci to społeczeństwo „obrazkowe”, wybrane fragmenty scenariuszy zajęć prezentowane za pomocą grafik, zdjęć, obrazów, ikon oddziałują na skuteczność zapamiętywania nowych treści.

Agnieszka Wrońska i Rafał Lange (2016) w swoich badaniach pokazują, że 54,1% ankietowanej młodzieży wykorzystuje social media do oglądania filmów i zdjęć z innych portali. Portale społecznościowe stały się substytutem do autoprezentacji i kreowania przestrzeni społecznej. Kiedyś dokonywało się to na podwórku, teraz przeniesiono do obszarów internetowych.

Kolejnym narzędziem proponowanym do wprowadzenia do scenariuszy zajęć jest internetowe forum dyskusyjne, które ma służyć wyrażaniu i kształtowaniu własnych poglądów, ma się przyczyniać do myślenia refleksyjnego i szacunku dla „innego”. Zgadzam się z Beatą Łukasik, która napisała, że złożoność współczesnego świata, ekspansja wiedzy i wysoka dynamika przemian implikują „konieczność edukowania innego niż do tej pory człowieka – człowieka nastawionego na zmianę, realizującego twórczy styl życia i radzącego sobie z mało przewidywalną przyszłością” (2019, s. 87). W tym celu dzieci należy stale stymulować, prowokować do samodzielności i rozwoju. Studentki Joanna i Alicja zauważają, że social media mogą być przyczynkiem do rozwoju nowych zainteresowań lub pogłębiania informacji i wiedzy o te aspekty, wobec których dziecko przejawia zaciekawienie. Marta pisze, że „w grupach nauczyciel może rozwijać zainteresowania dzieci, może podsuwać im różne pomysły w postaci np. prac plastycznych”. Nauczyciel poprzez swoje aktywności i zaangażowanie może pozytywnie oddziaływać na rozwój kreatywności dzieci. W swoich wypowiedziach studentki podkreślały ważną rolę zaangażowania nauczyciela w proces nauczania-uczenia się. Eliza napisała: „aby nauka przez social media miała sens, była owocna, potrzebne jest przede wszystkim ZAANGAŻOWANIE”. Sofia napisała: „Uczniowie mają coraz większe wymagania, niestety nudzą się, gdy zajęcia prowadzone są prosto, bez urozmaicenia lekcji”.

Nauczyciele mają pobudzać uczniów do działania, stwarzać warunki, aby uczniowie byli aktywnymi uczestnikami grupy, aby w przestrzeni wirtualnej czuli się komfortowo, byli akceptowani. W tym celu należy mówić ich językiem. Joanna napisała: „Nauczyciel może wyjść z inicjatywą i założyć swoją grupę do komunikowania się z klasą”. Maria dodała: „Dzisiejszy nauczyciel, by móc lepiej docierać do swych uczniów, powinien wyjść

z inicjatywą przystępnego dla nich sposobu nauki". Sofia pisze, że „Aby nauczyciel mógł dzisiaj porozumiewać się z uczniami, powinien tak jak oni używać współczesnych komunikatorów, takich jak uczniowie”. Inne autorki zauważają, że oprócz znajomości narzędzi do komunikacji, należy wziąć pod uwagę aspekt emocjonalny uczniów. Marcelina napisała: „Myślę, że przede wszystkim należy aktywnie słuchać tego, o czym rozmawiają uczniowie. [...] aby móc właściwie reagować by uczeń w szkole poczuł, że w nauczycielu ma i wsparcie i osobę, która zawsze mu pomoże”. Bo, jak zauważa Bogusław Śliwski, podstawową rolą pedagoga jest „prowadzenie wzwyż, pozytywne i czynne towarzyszenie innym w ich życiu i rozwoju” (2016, s. 37). Dalej pisze: ważne jest bycie nauczycielem czujnym, wrażliwym i empatycznym, należy „wypełnić przestrzeń spotkania wrażliwością na inność, nowość, odmienność, niezwykłość, różnorodność” (Śliwski, 2016, s. 37, za: Nowicki, 1991, s. 260). Spotkanie ucznia z nauczycielem ma wzbogacać, ma wносить nowe wartości, dlatego jest powodem, by w nim uczestniczyć. Marta napisała: „nauczyciel może rozwijać zainteresowania ucznia, może podsuwać różne pomysły” poprzez zaimplementowanie do scenariuszy zajęć instrumentów internetowych na przykład: tworzyć grupy na Facebooku, aby dołączyć prace domowe, dodawać filmy, sprzyjające utrwalaniu wiadomości, włączając rodziców w kontrolę i wsparcie edukacyjne swoich dzieci. Autorka jest przekonana, że dodanie instrumentów z rodziny social mediów do scenariuszy zajęć spowoduje zwiększoną motywację dzieci do procesu uczenia się.

W wypowiedziach respondentów pojawiły się również negatywne opinie na temat omawianego problemu. Nadia napisała: „odnoszę wrażenie, że przez social media uczniowie bardzo dużo tracą, ponieważ nic nie zastąpi kontaktu z drugą osobą”. Zgodziła się z tą opinią Eliza: „Wierzę mocno [...], że całe życie w końcu «wyjdzie» z Internetu do prawdziwego świata i social media będą jedynie ciekawym dopełnieniem, a nie jedyną opcją”. Studentki dostrzegają wartość w bezpośrednich kontaktach międzyludzkich, a dla social mediów widzą miejsce jako medium uzupełniającego w edukacji dzieci. Przystosowanie się nauczycieli do zmieniającej się rzeczywistości szkolnej może umożliwić rozwijanie w procesie edukacji potencjału człowieka w postaci jego zdolności, uzdolnień i talentów (Łukasik, 2019).

Podsumowanie

Kształtowanie u dzieci umiejętności cyfrowych oraz nauka ich właściwego wykorzystania dla swojego rozwoju edukacyjnego wymaga od nauczycieli spójnego modelu kształcenia. Lucyna Kopciwicz w swoich badaniach zauważa, że „współczesne technologie bywają «bezradne» wobec transmisyjnie nastawionych nauczycieli, natomiast dla niektórych mogą stać się sposobnością do rozwinięcia nowych podejść pedagogicznych i rekonstruowania własnej praktyki” (2018, s. 18). Przypuszcza się, że włączanie social mediów i innych narzędzi cyfrowych do scenariuszy zajęć, na studiach nauczycielskich, może przełożyć się na pozytywne podejście nauczycieli do nowych mediów w praktyce zawodowej. Tylko przemyślane, mądre wykorzystanie social mediów w szkole może również spowodować, że bierni lub mniej aktywni uczniowie wykazywaliby większe zaangażowanie.

To innowacje pobudzają dzieci do kreatywnego myślenia i działania, co może mieć duży wpływ na ich zdolności twórcze i kompetencje cyfrowe. Wykorzystanie możliwości social mediów w procesie kształcenia może również umacniać w psychice dziecka wiarę we własne możliwości i siły, a co za tym idzie – podnosić samoocenę (Digital University, 2020).

Sonia Livingstone (2015) podkreśla, że potrzebujemy opisu umiejętności korzystania z mediów społecznościowych dla przeformatowania programów nauczania, aby wzbogacić, rozszerzyć i zaktualizować wiedzę na temat edukacji medialnej. Aby zrozumieć umiejętność korzystania z mediów społecznościowych, musimy również zrozumieć czytelność mediów, ponieważ to złożoność konotacji między „społecznością” i „mediami” leży u podstaw podejścia do social mediów. Projektowanie scenariuszy zajęć z zastosowaniem mediów cyfrowych powinno zawierać: cel realizacji scenariuszy zajęć z uwzględnieniem miejsca instrumentów social mediów w edukacji dzieci. Należy uwzględnić namysł, czego oczekujemy od instrumentów cyfrowych dla realizacji scenariuszy zajęć. Według opinii studentów mogą to być na przykład: treści filmów, które znajdują się na kanale YouTube. Innym przykładem jest utworzenie grupy klasowej na portalu społecznościowym, w celu prowadzenia rozmów internetowych, które mogą stanowić kontynuację realizacji treści programowych. Nauczyciel może zaproponować różne instrumenty internetowe o walorach edukacyjnych, mogą to być: blogi, strony internetowe, gry, aplikacje do samokontroli wiedzy. Pandemia spowodowała, że takie narzędzia (platformy do nauki online) są wykorzystywane także w trakcie nauki stacjonarnej.

Drugim ważnym aspektem włączania instrumentów do scenariuszy zajęć jest zapytanie o wartość dodaną, jaką ma wnieść włączenie social mediów do edukacji. Czy uczniowie zechcą skorzystać z instrumentów mediów cyfrowych? Czy media oddziałują na wyniki w nauce, przyswajanie informacji, rozwój ucznia? Aby uzyskać odpowiedzi, można zaproponować kilku uczniom skorzystanie z instrumentów, a następnie poprosić o napisanie opinii na forum. Można zaproponować wykorzystanie narzędzi w zamian za gratyfikację³, a następnie obserwować aktywność wykorzystania instrumentu. Jak zauważa Morbitzer, nauczyciele „powinni kształtować układ narzędzia techniki-człowiek i nauczyć swoich uczniów, jak racjonalnie i odpowiedzialnie korzystać z coraz bogatszych możliwości tkwiących w tych narzędziach” (2015, s. 122). Jak zauważają autorki wpisów na forum, uczniów można zaangażować do wspólnej pracy w grupach tematycznych, które mogą wyzwać współpracę uczniowską. Udział w dyskusji na forum klasy oddziałuje na kształtowanie poglądów, myślenia refleksyjnego, szacunku dla innego człowieka. Zaangażowanie nauczyciela wpływa na zwiększoną aktywność uczniów w procesie uczenia się, bo jak pisze Śliwerski: „Wszystkie drogi prowadzą do Rzymu i wszystkie są właściwe. Podobnie jest z uczeniem się. Nikt nie może powiedzieć, że ten czy inny rodzaj uczenia się jest lepszy” (2016, s. 34, za: Postman, 1995, s. 66). Zawsze należy dążyć do zwiększenia motywacji dzieci, budzenia zaciekawienia treściami kształcenia. Młody człowiek potrzebuje wsparcia, drogowskazu, by lepiej orientować się w istniejącej przestrzeni wirtualnej, by rozumieć otaczający świat, wielość docierających informacji, by przełamywać uczucie niepewności. Jeśli „kształcenie ma być niekończącym się procesem, podlegającym szybkiemu wyszukiwaniu, aktualizacji, przyswajaniu i budowaniu nowych zasobów wiedzy oraz umiejętności dostosowywania się do zmian” (Ordon i Sołtysiak, 2017, s. 218), to „Edukacja nie może być spóźnionym włóczęgą w sieci” (Śliwerski, 2016, s. 38–39). Szkoła powinna stać się warsztatem edukacyjnym, ze swoją różnorodnością i wielokulturowością, gdzie nauczyciel pełni rolę doradcy edukacyjnego i czuwa nad rozwojem swoich uczniów. Obcowanie z Internetem

³ Stosowanie formy gratyfikacji za aktywności uczniowskie może być bodźcem, który zaktywizuje uczniów do testowania nowego instrumentu edukacyjnego.

musi być dozowane, aby uniknąć niebezpiecznych pułapek uzależnienia, które pozostawiają głębokie ślady w umyśle dziecka, mieszając hierarchie wartości (Tanaś, 2016). Morbitzer (2014) pisze, że media obok wielu pozytywnych cech, jak np. umożliwienie łatwego i szybkiego dostępu do prawdziwego oceanu informacji, wprowadziły też dostęp do informacji wychowawczo szkodliwych i nieprawdziwych oraz łatwość manipulacji, zarówno człowiekiem, jak i samą informacją. Ponadto w teoriach obciążenia poznawczego oraz uczenia się multimedialnego zwrócono uwagę na doświadczane przez uczniów trudności w uczeniu się ze zrozumieniem, wynikające z przeciążenia poznawczego, w wyniku niewłaściwego projektowania materiałów medialnych (Ciesielska i Szczepanowski, 2019). Dlatego rolą nauczyciela jest kształtować krytyczne podejście ucznia do innowacji cyfrowych, social mediów, aby wskazywać właściwe drogi w podążaniu do realizacji celów edukacyjnych, dla rozwoju uczniów.

Bibliografia

- Adamska-Staroń, M. (2018a). Spotkanie z wybranymi tekstami kultury popularnej. W stronę relacyjnego bycia w świecie. *Studia edukacyjne*, 50, 331–350.
- Adamska-Staroń, M. (2018b). *Edukacyjne konteksty rockowych narracji. Perspektywa teoretyczno-badawcza*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Andrzejewska, A. (2014). *Dzieci i młodzież w sieci zagrożeń realnych i wirtualnych. Aspekty teoretyczne i empiryczne*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Bąk, A. (2015). *Korzystanie z urządzeń mobilnych przez małe dzieci w Polsce. Wyniki badania ilościowego*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje. Pobrano z http://fdds.pl/wp-content/uploads/2016/05/Bak_Korzystanie_z_urzadzen_mobilnych_raport.pdf
- Baszczak, B. (bdw.). *Paula Ricœura hermeneutyka tekstu*. Pobrano 29 października 2020 z <http://www.filozofia.pl/old/zf06/prezentacje/bbaszczak.pdf>
- Handke, R. (1995). *Hermeneutyka*. Pobrano z <http://hamlet.edu.pl/handke-hermeneutyka>
- Buckingham, D., Banaji, S., Burn, A., Carr, D., Cranmer, S. i Willett, R. (2015). *The media literacy of children and young people: A review of the research literature on behalf of Ofcom*. London: Knowledge Lab. Pobrano z <http://www.researchgate.net/publication/253736824>
- Ciesielska, M. i Szczepanowski, R. (2019.) Wykorzystanie teorii obciążenia poznawczego w projektowaniu multimedialnych materiałów edukacyjnych. *Edukacja*, 1(148), 75–95.
- Dankowska-Kosman, M. i Staszkievicz-Grabarczyk, I. (2018). Portale społecznościowe w doświadczeniach ośmiolatków. *Problemy wczesnej edukacji*, 41(2), 100–107.
- Digital University (2020). *Nowoczesna szkoła, czyli korzyści z wykorzystania nowych technologii w edukacji*. Pobrano z <https://digitaluniversity.pl/nawoczesna-szkola-czyli-korzysci-z-wykorzystania-nowych-technologii-w-edukacji/>
- Jank, A. (2018). *Hans-Georg Gadamer i koło hermeneutyczne*. Pobrano z <http://radikalnyslonek.org/2018/02/11/hans-georg-gadamer-i-kolo-hermeneutyczne/>
- Juszczyk-Rygałło, J. (2020). MQ – Mediality Quotient. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*, 4, 222–231.
- Kawecki, J. (1996). *Etnografia i szkoła*. Kraków: Wydawnictwo Impuls.
- Kopciwicz, L. (2018). Jak nauczyciele wykorzystują technologie komunikacyjne w pracy szkoły? Cyfrowe projektowanie dydaktyczne i teoria Pierra Rabardela w badaniach dydaktycznego potencjału urządzeń mobilnych. *Problemy wczesnej edukacji*, 2(41), 7–19.
- Kuchta-Nykiel, M. (2020). *Social media w Polsce i na świecie – najnowsze dane*. Pobrano z <https://socialpress.pl/2020/02/social-media-w-polsce-i-na-swiecie-najnowsze-dane>
- Laskowska, M. (2013). Media społecznościowe dla edukacji. Sprzymierzeniec czy wróg? W: A. Roguska (red.), *Media w edukacji. Obszary lokalności – różnorodność współczesności* (s. 143–160). Siedlce: Wydawnictwo Fundacja na rzecz dzieci i młodzieży „Szansa”.

- Livingstone, S. (2015). From Mass to Social Media? Advancing Accounts of Social Change. *Sage Journals. Social Media + Society*, 1(1). Pobrano z <https://doi.org/10.1177/2056305115578875>
- Łobocki, M. (2008). *Metody i techniki badań pedagogicznych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Łukasik, B. (2019). Szkoła – inhibitor czy kuźnia zdolności i talentów? W: E. Piotrowski i M. Porzucek-Miśkiewicz (red.), *Edukacja osób zdolnych* (s. 77–91). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Morbiter, J. (2014). O wychowaniu w świecie nowych mediów – zarys problematyki. *Labor et Educatio*, 2, 119–143. Pobrano z http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Labor_et_Educatio/Labor_et_Educatio-r2014-t2/Labor_et_Educatio-r2014-t2-s119-143/Labor_et_Educatio-r2014-t2-s119-143.pdf
- Nowak, M. (1993). Metoda hermeneutyczna w pedagogice. *Roczniki Nauk Społecznych*, 21, 2, 49–58.
- Ogonowska, A. (2013). *Współczesna edukacja medialna: teoria i rzeczywistość*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Ordon, U. i Sołtysiak, W. (2017). Media społecznościowe w e-learningu akademickim. *Edukacja – Technika – Informatyka*, 1(19), 217–221.
- Polskie Towarzystwo Edukacji Medialnej (2020). Zdalne nauczanie oczami nauczycieli, uczniów i rodziców. Pogorszenie relacji i samopoczucia, zmęczenie cyfrowe (2020). *Głos nauczycielski*, 25 czerwca. Pobrano z <https://glos.pl/badanie-zdalne-nauczanie-oczami-nauczycieli-uczniow-i-rodzicow-pogorszenie-relacji-i-samopoczucia-zmeczenie-cyfrowe>
- Postman, N. (1995). *Keine Götter mehr. Das Ende der Erziehung*. Berlin: Verlag.
- Powszechna Encyklopedia Filozofii (2020). *Edukacja*. Pobrano z <http://www.ptta.pl/pef/pdf/e/edukacja.pdf>
- Premsky, M. (2001). *Digital Natives, Digital Immigrants, Part I*. Pobrano z <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>
- Rubacha, K. (2008). *Metodologia badań nad edukacją*. Kraków: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Sochoń, J. (1995). Hermeneutyka-wstępne rozpoznania. *Warszawskie Studia Teologiczne*, 8, 219–232.
- Śliwerski, B. (2013). Czy edukacja to to samo co oświata? *Pedagog*, 29 kwietnia 2013. Pobrano z <https://sliwerski-pedagog.blogspot.com/2013/04/czy-edukacja-to-to-samo-co-oswiata.html>
- Śliwerski, B. (2016). Czy sieć zastąpi szkołę i rodziców w edukacji i wychowaniu? – nowe wyzwania dla rodziców i systemu edukacji. W: M. Tanaś (red.), *Nastolatki wobec internetu* (s. 27–40). Warszawa: Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa.
- Tanaś, M. (2016). Primum non nocere a internetowa przestrzeń wolności i aktywności nastolatków. W: M. Tanaś (red.), *Nastolatki wobec Internetu* (s. 41–54). Warszawa: Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa.
- Wrońska, A. i Lange, R. (2016). Nastolatek jako użytkownik Internetu – społeczny wzorzec konsumpcji. W: M. Tanaś (red.), *Nastolatki wobec internetu* (s. 15–26). Warszawa: Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa.

Podziękowanie

Autorka składa serdecznie podziękowanie Pani dr hab. Monice Adamskiej-Staroń, prof. UJD za okazaną życzliwość, poświęcony czas oraz wsparcie metodologiczne przy pisaniu artykułu.